

บทที่ 1



บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เรื่องแก้วหน้าม้า เป็นเรื่องราวของนางแก้วผู้มีหน้าตาอัปลักษณ์ ผิดประหลาดเหมือนม้า มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเป็นมเหสีของพระปิ่นทองโอรสท้าวมงคลราช แม้ว่านางจะถูกกลั่นแกล้งด้วยวิธีต่างๆ แต่ด้วยความเฉลียวฉลาด กล้าหาญ และวิริยะอดทน นางสามารถแก้ปัญหาคจนประสบความสำเร็จและสมหวังในความรัก

เรื่องแก้วหน้าม้า เป็นวรรณกรรมไทยที่แพร่หลายและเป็นเรื่องที่มีผู้รู้จักมาก เรื่องหนึ่ง เพราะมีเนื้อหาเข้มข้น แปลกประหลาด เร้าใจ ให้อารมณ์รัก โศก ขบขันและตื่นเต้น สนุกสนาน สร้างความรื่นรมย์ใจ นอกจากนี้ด้านเนื้อหาที่สร้างสุนทรียารมณ์แก่ผู้อ่านผู้ฟังแล้ว ตัวละครซึ่งเป็นตัวประกอบหลักของเรื่องก็มีความโดดเด่นไม่แพ้กัน กล่าวคือนอกจากผู้ประพันธ์จะให้ตัวละครหญิงเป็นแกนสำคัญของเรื่องและเป็นชื่อเรื่องแล้ว การนำเสนอภาพลักษณ์และบทบาทของนางแก้ว อาทิ ความเชื่อมั่นในตัวเอง กล้าเสนอรักให้ชายก่อน ปากกล้า ฉลาด รู้เท่าทันผู้อื่น และมีความสามารถในการรบ เป็นนางกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง พฤติกรรมอันโดดเด่นเหล่านี้ส่งผลให้ผู้อ่านผู้ฟังนิยมชมชอบ และจดจำเรื่องราวได้เป็นอย่างดี ลักษณะเช่นนี้จะพบได้ไม่มากนักในวรรณกรรมไทย เพราะเรื่องราวในวรรณกรรมประเภทนิทานของไทยส่วนมาก จะมีแกนเรื่องสำคัญอยู่ที่ตัวละครฝ่ายชายมากกว่า (رينฤทัย ลัจจพันธุ์ 2534 : 263)

นอกจากอรรถรสด้านเนื้อหาและความโดดเด่นของตัวละครแล้ว วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้ายังแพร่หลายเป็นที่รู้จักในฐานะนาฏกรรมทั้งในรูปของละครชาตรี ละครนอก ลิเก หมอลำ หนังตะลุงและละครโทรทัศน์ประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ แก้วหน้าม้าในรูปของละครนอกนั้น เริ่มมีการแสดงตั้งแต่สมัยอยุธยา ไม่มีหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่สันนิษฐานกันว่าอาจมีการแสดงตั้งแต่สมัยอยุธยา อย่างไรก็ตาม บทละครเรื่องแก้วหน้าม้าพระนิพนธ์ในกรมหลวงวชิรญาณเรนทรนรินทร์ก็ แสดงให้เห็น

ว่ามีการแสดงละครนอกเรื่องนี้ขึ้นแล้วในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 3-4 ต่อจากนั้น ได้มีผู้นำละครเรื่องนี้มาแสดงตามโรงละครต่างๆ ในช่วงร.ศ.116 (พลอย หอพระสมุด 2534: 43-45) กรมศิลปากรเองได้นำบทละครเรื่องแก้วหน้าม้าพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ มาดัดแปลงเป็นละครนอก โดยเลือกตอน "ถวายนลุม" เพื่อใช้แสดงที่สังคีตศาลา เมื่อ พ.ศ.2505 เป็นครั้งแรกและปัจจุบันก็ยังแสดงอยู่ การแสดงในรูปของลิเกนั้นนอกจากจะนำเรื่องแก้วหน้าม้าไปแสดงตามสถานที่ต่าง ๆ แล้ว ยังนำมาแสดงทางสื่อโทรทัศน์อีกด้วย นอกจากนี้คณะหมอลำได้นำเรื่องแก้วหน้าม้าไปแสดงในรูปแบบลำเรื่องและลำเพลินแทบทุกจังหวัดในภาคอีสาน เช่นเดียวกับคณะหนังตะลุงนำไปแสดงในท้องถื่นภาคใต้ นอกจากความแพร่หลายในรูปแบบการแสดงพื้นบ้านดังกล่าวแล้วแก้วหน้าม้ายังคงเคยเป็นละครโทรทัศน์ประเภทจักรๆ วงศ์ๆ ที่นำมาแสดงทางโทรทัศน์ช่อง 7 ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าแพร่หลายและเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

ธนิต อยู่โพธิ์ (2505 : 3) เชื่อว่าเรื่องแก้วหน้าม้ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดำรงอยู่ในรูปของละคร โดยได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับยุคสมัยของวรรณกรรมเรื่องนี้ว่า "ละคอนเรื่องแก้วหน้าม้า เข้าใจว่าเคยมีการแสดงกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็นิยมแสดงกันเป็นแบบละคอนนอกตลอดมา" แต่ผลการศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของเสาวลักษณ์ อนันตศานต์ เรื่อง "บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา" (2515) สามารถยืนยันได้ระดับหนึ่งว่า ไม่ปรากฏต้นฉบับหนังสือสมุดไทยเรื่องแก้วหน้าม้า ซึ่งเป็นบทละครนอกในสมัยอยุธยา แต่ทั้งนี้ยังมีอาจสรุปได้ว่าไม่เคยมีการแสดงหรือไม่ปรากฏเรื่องแก้วหน้าม้าในสมัยดังกล่าว เพราะอาจเป็นไปได้ว่าต้นฉบับชำรุดสูญหายก่อนการสำรวจ หรือวรรณกรรมเรื่องนี้อาจดำรงอยู่ในรูปของนิทานมุขปาฐะ

จากการสำรวจข้อมูล ผู้วิจัยพบวรรณกรรมเรื่องนี้ใช้ชื่อแก้วหน้าม้าและชื่ออื่นปรากฏในรูปแบบของนิทานร้อยแก้ว และร้อยกรอง ที่เป็นร้อยกรอง ได้แก่ บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้าพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ กลอนบทละครเรื่องพินทอง ปรากฏเป็นต้นฉบับหนังสือสมุดไทย ในหอสมุดแห่งชาติ นิทานคำกลอนเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวนนายบุษย์ ซึ่งมีทั้งหมด 40 เล่ม นิทานภาคอีสาน คำกลอนเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวน อ. กวีวงศ์ นิทานเรื่องแก้วหน้าม้าฉบับหอสมุดแห่งชาติประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่มี

เนื้อหา อนุภาคแนวคิด และลักษณะของตัวละครคล้ายคลึงกับเรื่องแก้วหน้าม้าอีก 2 ส่วนวน คือ เรื่อง ปิ่นทองกลอนสวด ปรากฏเป็นต้นฉบับหนังสือสมุดไทย หมุกกลอนสวด ในหอพระสมุดแห่งชาติ และเรื่องลับคนคาภาพย์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกของภาคใต้

เรื่องปิ่นทองกลอนสวด และลับคนคาภาพย์นั้น ศรีศิลป์ บุญขจร ได้ศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตเรื่อง "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" (2530) ศรีศิลป์ได้ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องดังกล่าว ทั้งในแง่อนุภาคและเหตุการณ์ที่สำคัญ โดยได้แสดงทัศนะไว้ว่า ทั้งปิ่นทองกลอนสวดและลับคนคาภาพย์ นั้นเป็นเรื่องเดียวกัน แต่คนละส่วนวนซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่า ฉบับใดเป็นต้นแบบของฉบับใด นอกจากนั้นยังกล่าวว่าทั้งสองเรื่องมีลักษณะคล้ายคลึงกับเรื่องแก้วหน้าม้า ส่วนนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์และส่วนวนนายบุษย์ ทั้งในด้านโครงเรื่องหลัก แนวคิดสำคัญ ชื่อตัวละครบางตัว และสรุปไว้ว่าเรื่องแก้วหน้าม้าหรือเรื่องนางลับคน น่าจะเป็นนิทานพื้นบ้านที่เล่ากันแพร่หลายมานานแล้ว และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านจึงนำมาแต่งเป็นกลอนสวด และเมื่อนำมาแสดงเป็นละครมีการเพิ่มเติมรายละเอียดต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงละครนั่นเอง

ส่วนเรื่องลับคนคาภาพย์ อุดม หนูทอง (ม.ป.ป.) ได้ศึกษาวิเคราะห์และกล่าวถึงที่มาของวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ใน "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก" และในบทความเรื่อง "วรรณกรรมภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น" ของผู้เขียนคนเดียว ก็นกล่าวว่า เรื่องลับคนคาภาพย์นำเค้าโครงวรรณกรรมภาคกลางมาแต่งขึ้นใหม่ (2537 : 92)

อนึ่ง ภาพลักษณ์ของตัวละครหญิงอย่างนางแก้ว เป็นลักษณะของตัวละครหญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีลักษณะโดดเด่นน่าสนใจ ในฐานะตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่มีคุณสมบัติเหนือชาย ผู้วิจัยจึงใคร่รวบรวมและศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อแสดงเหตุของความแพร่หลาย และความสำคัญของเรื่อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2515) ได้ศึกษา "บทละครสมัยกรุงศรีอยุธยา" จำนวน 19 เรื่อง พบว่าบทละครนอกมีแนวเรื่องเป็นนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นเรื่องของกษัตริย์ชั้นสูง ที่มีบุญบารมี มีอาวุธหรือของวิเศษ และมีผู้ช่วยยามคับขัน ลักษณะต้นฉบับพบว่าคัดลอกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอาศัยจดจำกันมา สีสายของกลอนมีลักษณะเป็นกลอนด้นในส่วนของการศึกษาการราชาธิราชเรียกนางพบว่านิยมใช้คำที่เน้นความสวยงามอ่อนหวานเช่น กัลยา แก้ว แก้วกัณฑ์ ขวัญเข้า โฉมฉาย โฉมตรู โฉมศรี ฉายาหรือไฉยา เทวี นางนาฏ นิรมล และ อรไท เป็นต้น

เดือนใจ สินทะเกิด (2520) ได้ศึกษาวิเคราะห์ "วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ" จำนวน 6 เรื่องคือ กรทอง ปลาบู่ทอง สนั่นน้อยเรือนงาม พระรถ-เมรี พระสุนด์-มโนราห์ และ นางอุทัย ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมวัดเกาะส่วนใหญ่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้านและนิทานชาดก เน้นความรื่นรมย์แก่ผู้อ่านเป็นหลัก ด้วยเนื้อหาแนวประโลมโลกหรือจักร ๆ วงศ์ ๆ ผ่านรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกาพย์ และกลอนเป็นส่วนมาก

ราตรี ผลาภิรมย์ (2520) ศึกษาเรื่อง "สังข์ทอง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" จากเรื่องสังข์ทองสำนวนต่างๆ พบว่า เรื่องสังข์ทองได้เค้าเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้านของอินเดียเข้ามาสู่ประเทศไทยทางภาคใต้ แล้วแพร่กระจายขึ้นไปทางเหนือ ลงมากรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาลักษณะของกลอนเรื่องสังข์ทอง บทละครสมัยกรุงเก่าพบว่านิยมใช้กลอนตายตัว กล่าวคือซ้ำกันเป็นจำนวนมากจนผู้อ่านรู้สึกสะดุดหู โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำประกอบหน้าชื่อผู้หญิง เช่น นวลนางจันทาก็เจหาย นวลนางจันทา มารศรี ฯลฯ และยังมีการซ้ำคำว่า "สาวศรี" เมื่อใช้เรียกคนใช้ผู้หญิง และคำว่า "ไฉยา" หรือ "ฉายา" ซึ่งเป็นคำที่ไม่ค่อยพบในบทละครสมัยรัตนโกสินทร์ที่ใช้เรียกตัวละครฝ่ายหญิง จากนั้นราตรีได้โยงการราชาธิราชในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองมาเป็นข้อสันนิษฐานที่มาและยุคสมัยเรื่องสังข์ทองกลอนสวด ว่าควรจะต้องขึ้นในสมัยอยุธยามากกว่าสมัยอื่น เพราะพบว่าการราชาธิราชในสังข์ทองกลอนสวด เป็นคำกลุ่มเดียวกับบทละครนอกเรื่องสังข์ทองสมัยกรุงเก่าคือคำว่า นางนาฏฉายา นางเมืองฉายา ฉายา ฯลฯ ว่าแก่ฉายา ฯลฯ



อุดม หนูทอง (ม.ป.ป) ได้ศึกษา "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก" พบว่านิทานประโลมโลกส่วนมากไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่งลักษณะต้นฉบับคัดลอกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นเรื่องที่มีแง่มุมใช้สวดและความรื่นรมย์ โดยมีกำเนิด 3 ประการ คือ ได้เค้าจากปัญญาสชาดก จากวรรณกรรมภาคกลาง และสร้างขึ้นเองจากนิทานท้องถิ่น เช่น เรื่องลับคนคากาพย์ และวรรณกรรมเรื่องนี้มุ่งให้รายละเอียดของเรื่องมากกว่าความประณีตด้านวรรณศิลป์ ลักษณะเด่นของเรื่องคือ การสร้างให้ตัวละครเอกฝ่ายชายหญิงให้ต่างกันทั้งในด้านรูปลักษณ์ชาติกำเนิด และลักษณะนิสัย

ตรีศิลป์ บุญขจร (2530) ได้ศึกษา "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" โดยศึกษาภาพรวมของกลอนสวด ในฐานะประเภทวรรณกรรม ศึกษาที่มาองค์ประกอบ พัฒนาการแห่งยุคสมัย บทบาทและหน้าที่ของกลอนสวด และเห็นว่าอนุภาคในกลอนสวดมีลักษณะเป็นสหบท กล่าวคือ เป็นการผสมผสานอนุภาคจากวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่เคยได้ยินได้ฟังมาแล้ว นอกจากนั้นยังได้เลือกวิเคราะห์กลอนสวดที่มีลักษณะเด่น อาทิ ปิ่นทองกลอนสวด และได้เปรียบเทียบปิ่นทองกลอนสวดกับลับคนคากาพย์ ทั้งในแง่ของตัวละครและเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ทั้งยังแสดงทัศนะไว้ว่า ทั้งปิ่นทองกลอนสวดและลับคนคากาพย์เป็นเรื่องเดียวกันแต่คนละสำนวน ซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าฉบับใดเป็นต้นแบบของฉบับใด

ดวงมน จิตรจันทงค์ (2534) ได้ศึกษา "คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325-2394)" โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดีขึ้นเอกประเภทต่างกัน 10 เรื่องคือ นิราศนรินทร์ นิราศภูเขาทอง อิเหนา สังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี ลิลิตตะเลงพ่าย สมุทรโฆษคำฉันท์ภาคปลาย ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก และปฐมสมโพธิกถา ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะเด่นด้านตัวละครนั้น ปรับเปลี่ยนจากวรรณคดีสมัยอยุธยา โดยลดลักษณะเชิงอุดมคติในตัวเอกและเพิ่มความเชื่อมั่นต่อศักยภาพของมนุษย์ด้านความละเอียดอ่อนของอารมณ์ การเรียนรู้ ความมุ่งมั่น การใช้เหตุผลและสติปัญญาเพื่อแสดงนิสัยที่นำไปสู่การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหา คุณธรรมสำคัญของตัวเอกยุคนี้ คือ ความวิริยะบากบั่น อดทนในการเผชิญกับความทุกข์ของชีวิต ซึ่งมีเหตุผลมาจากการต่อสู้กับธรรมชาติ ระบบสังคม วัฒนธรรม หรือพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งขีดจำกัดของตนเอง ความเก่งกล้าของตัวเอกอยู่ที่การฝ่าฝืนอำนาจอันยิ่งใหญ่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าสำนวนต่าง ๆ
2. เพื่อวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า ด้านเนื้อหา และกลวิธีการแต่ง

ขอบเขตของการวิจัย

1. ผู้วิจัยใช้ข้อมูลด้านลายลักษณ์ ทั้งที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้วที่ค้นพบจำนวน 11 สำนวน ดังนี้

1.1 สำนวนที่เป็นร้อยกรอง

- 1.1.1 ปิ่นทองกลอนสวด ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
- 1.1.2 สัปดนคากาพย์ ฉบับสถาบันทักษิณคดีศึกษาและฉบับศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต
- 1.1.3 บทละครเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์
- 1.1.4 บทละครเรื่องพินทอง ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ
- 1.1.5 บทละครเรื่องแก้วหน้าม้า ตอนเสียดว่าว ฉบับกรมศิลปากร
- 1.1.6 นิทานคากลอนเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวนนายบุษย์
- 1.1.7 แก้วหน้าม้า สำนวน อ. กรวิวงศ์
- 1.1.8 แก้วหน้าม้าฉบับหอสมุดแห่งชาติประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

1.2 สำนวนที่เป็นร้อยแก้ว

- 1.2.1 นิทานวรรณคดีเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวน ส. พลายน้อย
- 1.2.2 แก้วหน้าม้าฉบับอินไซด์ สำนวน ส.เนาว์ หิริโอดีปปะ
- 1.2.3 นิทานพื้นบ้านเรื่องแก้วหน้าม้า สำนวน ภร ชจรศักดิ์

2. ข้อมูลส่วนที่เก็บจากภาคสนาม หรือข้อมูลทีนอกเหนือจากข้อแรกที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะ เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์และอ้างอิงเพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. บรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า มีชื่อแตกต่างกันเป็นหลายสำนวน แต่ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "เรื่องแก้วหน้าม้า" เป็นคำเรียกทั่วไปหรือคำเรียกรวม ซึ่งมิได้หมายถึงสำนวนหนึ่งสำนวนใดโดยเฉพาะ หากจะให้หมายถึงสำนวนใดสำนวนหนึ่งก็จะใช้ชื่อเรียกของสำนวนนั้น ๆ ซึ่งอาจต่างไปจากชื่อเรื่องดังกล่าว

2. การคัดลอกตัวอย่างในสำนวนต่าง ๆ ผู้วิจัยจะพยายามคงต้นฉบับเดิมไว้เพื่อรักษารูปแบบ และเพื่อให้เห็นวิวัฒนาการด้านอักษรวิธีของฉบับนั้น ๆ

สมมุติฐานของการวิจัย

บรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า เป็นบรรณกรรมที่แพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรูปของกลอนบทละคร และกลอนสวด

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สืบค้นและรวบรวมข้อมูลทั้งในรูปของเอกสารต้นฉบับ ข้อมูลภาคสนาม และข้อมูลเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า
2. วิเคราะห์และเปรียบเทียบตีความข้อมูล
3. สรุปและเขียนรายงานวิจัยตามโครงร่างที่กำหนดไว้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับบรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง
2. ทำให้บรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าบางสำนวนที่ยังไม่เคยมีการพิมพ์เผยแพร่เป็นที่รู้จักในวงวิชาการและผู้สนใจ